

**ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

РУДНІЧЕНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.985: 343.132

**РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО
ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Науковий керівник – доктор юридичних наук
ІГНАТЮК Олег Володимирович,
Київський апеляційний суд, слідчий суддя.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
КНЯЗЄВ Сергій Миколайович,
Міністерство внутрішніх справ, радник Міністра
внутрішніх справ;

кандидат юридичних наук, доцент
ЛУК'ЯНЧИКОВ Борис Євгенович,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського», доцент кафедри інформаційного
права та права інтелектуальної власності
факультету соціології і права.

Захист відбудеться «06» травня 2021 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розісланий «5» квітня 2021 р.

**В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

В.А. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення правової держави і модернізація демократичних принципів суспільного життя передбачають визнання переваги загальнолюдських цінностей. Конституція України передбачає, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Проголосивши зазначені цінності, Україна прямує до правової держави, яка відповідно до Основного закону гарантує кожному не тільки право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), а й дієвий механізм реалізації конституційних норм. Однією з дійових ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, якими передбачено відповідальність за посягання на волю, честь та гідність особи, зокрема ст. 146 Кримінального кодексу (КК) України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини».

Злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, досить поширені в усьому світі. Кожного року їх жертвами стають майже 30 тисяч осіб. Як свідчать результати статистичних даних, останніми роками на території України спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України (протягом 2013–2020 рр. – на 70–80 %). Якщо у 2013 р. було зареєстровано 283 таких злочини, з них у 151 провадженні повідомлено про підозру, то у 2020 р. їх кількість зросла до 414, а повідомлено про підозру всього у 207 кримінальних провадженнях, з них направлено до суду з обвинувальним висновком 142. Однак такі цифри не відображають реальних масштабів окресленої проблеми і свідчать лише про той факт, що ця категорія злочинів характеризується високим рівнем латентності й, за даними досліджень, співвідносяться сьогодні 1:3. Кількість виявлених у зазначений період організованих груп і злочинних організацій відповідного спрямування зменшилася на 19 %, а закінчених провадженнях кримінальних правопорушень – на 37 %¹.

Варто констатувати, що в умовах проведення операції Об'єднаних сил на території нашої держави ідентифікація людей, постраждалих від незаконного позбавлення волі або викрадення людини, встановлення винних, залишається проблемою, оскільки підготовка і вчинення таких злочинних дій здійснюються організованими злочинними групами на високому рівні, а наявна статистика є лише верхівкою айсберга.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені різноманітним аспектам виявлення та розслідування злочинів, зокрема Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. О. Возгіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, І. В. Гори, О. М. Ємець, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, А. М. Кислого, Н. І. Клименко, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. П. Корж, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Д. М. Мірковця, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького,

¹ Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 44 с.; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

І. В. Рогатюка, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, А. В. Шевчишена, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, О. Г. Яновської та інших. Різні аспекти виявлення та розслідування кримінальних проваджень (справ), пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, досліджувалися в дисертаціях С. Ф. Здоровка (2002), В. В. Семенова (2004), В. В. Олішевського (2005), І. В. Кубарева (2007), О. Л. Авраменка (2011), О. С. Саїнчина (2011), О. М. Завадського (2014), Д. А. Іщука (2016), О. Я. Мазурка (2018), М. В. Єрошкіна (2021).

Вагомий внесок згаданих учених у розроблення проблематики є безперечним, однак аналіз слідчої практики показує, що криміналістичні рекомендації з розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи не охоплюють повного комплексу питань, спеціально присвячених проблемам незаконного позбавлення волі або викрадення людини, особливостей вчинення таких діянь організованими злочинними групами, не завжди дають бажані результати, а іноді просто не використовуються фахівцями-практиками. Наразі наявна потреба у розробленні окремої криміналістичної методики організації розслідування таких злочинів, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій (СРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), використання спеціальних знань в умовах чинного кримінального процесуального законодавства. Вказані чинники обумовлюють вибір теми дисертаційної роботи та її актуальність, а також свідчать про нагальну необхідність комплексного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2014–2018 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 25 лютого 2015 р. (протокол № 2) та уточнено 30 травня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення криміналістичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення організації й тактики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- визначити особливості формування криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- розкрити елементи криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини, виявити кореляційні зв'язки і залежності між її елементами;
- виокремити обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- окреслити типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини та алгоритм СРД за їх виникненням;
- запропонувати напрями удосконалення взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами;
- охарактеризувати тактику проведення окремих СРД під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- виявити складнощі в організаційному забезпеченні та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення НСРД під час розслідування таких злочинів;
- розкрити можливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Об'єкт дослідження – незаконне позбавлення волі або викрадення людини як злочинна діяльність, а також процесуальні відносини, пов'язані з розслідуванням таких злочинів.

Предмет дослідження – розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. За допомогою *загальнонаукових методів* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) деталізовано зміст питань, розглянутих у роботі (розділи 1–3). У дисертації також застосовувалися спеціально-правові методи, зокрема: *історико-правовий* – дозволив окреслити теоретичні основи формування методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини (підрозділи 1.1, 1.2); *догматичний* – використано при тлумаченні понятійного апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *системно-структурний* – при розгляді складових способу підготовки, вчинення та приховування таких злочинів, характеристики особи злочинця та потерпілого, слідової картини з виокремленням класифікаційних ознак, зв'язків і залежностей між окремими елементами (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1); *формальної логіки* – для визначення завдань і напрямів діяльності слідчих у типових слідчих ситуаціях розслідування таких злочинів, формулювання версій (розділи 2–3); *моделювання* – для розроблення рекомендацій щодо тактики проведення СРД та НСРД, використання спеціальних знань (розділ 3); *контент-аналізу* – для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої, прокурорської та судової практики, оцінки ефективності діяльності правоохоронних

органів (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України за період 2013–2020 рр.; результати вивчення матеріалів 168 кримінальних проваджень за ст. 146 КК України впродовж 2015–2019 рр.; зведені дані анкетування 103 слідчих та 152 оперативних працівників Національної поліції України у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській та Харківській областях. При вивченні матеріалів практики і визначенні ключових аспектів обраної проблеми використовувався особистий досвід роботи в органах судової влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних аспектів методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- розроблено наукові основи криміналістичної методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини в умовах чинного кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових (внутрішньовидових) і позавидових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи: спосіб підготовки, учинення та приховування злочинів; обстановка вчинення та слідова картина; відомості про осіб, які вчинили злочини, злочинні групи та особу потерпілого (-их);

- визначено типові слідчі ситуації, які виникають на момент внесення відомостей про незаконне позбавлення волі або викрадення людини до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР): наявні ознаки викрадення людини і злочинці залишаються невідомими; наявні ознаки зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими; наявні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини та є відомості про злочинців; факт злочинних дій, передбачених ст. 146 КК України, не встановлено, а обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин, не виявлено, наявне інсценування події;

- розроблено алгоритм першочергових заходів, які здійснюють уповноважені підрозділи Національної поліції України в разі надходження інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, які об'єднано в блоки: з'ясування обставин зникнення; внесення відомостей до ЄРДР; організація діяльності підрозділів Національної поліції України, взаємодія з іншими правоохоронними та державними органами, громадськістю; використання обліків й автоматизованих інформаційних систем; проведення СРД, НСРД;

удосконалено:

- наукову систематизацію найбільш поширених способів вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, в рамках яких розкрито зміст технологій злочинної діяльності, що застосовуються на етапах підготовки, вчинення та приховування таких злочинів;

- сукупність відомостей щодо слідової картини фактів вчинення незаконного

позбавлення волі або викрадення людини, яка складається з сукупності матеріальних та ідеальних слідів, що відображають механізм вчинення злочину й утворюють ідеальні сліди пам'яті та матеріальні сліди-предмети, відображення, речовини;

– систему типових версій під час розслідування таких злочинів: факт вчинення викрадення людини незаперечний; викрадення людини пов'язане з вчиненням інших кримінальних правопорушень; вчинено діяння не передбачене ст. 146 КК України; факт вчинення викрадення людини відсутній; інсценування події з корисливою метою; факт вчинення викрадення людини відсутній, має місце зникнення людини за інших обставин;

– класифікацію злочинних груп (які мають стійку злочинну спрямованість на вчинення викрадення людей; стійку злочинну спрямованість на вчинення викрадення дітей, позбавлення їх волі; загальну спрямованість на вчинення різних видів корисливих і корисливо-насильницьких злочинів; інший основний напрям злочинної діяльності), що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваних, обрання тактичних прийомів проведення СРД та НСРД;

– форми використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, зокрема залучення спеціаліста до проведення СРД, НСРД та експерта, проведення експертизи та надання консультацій спеціалістом;

дістало подальшого розвитку:

– виявлення ознак незаконного позбавлення волі або викрадення людини, яке може відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано через певні джерела;

– деталізований перелік обставин, які необхідно встановити на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, зокрема: відомості про заявника; дані про жертву злочину; фактичні обставини викрадення (незаконного позбавлення волі); відомості про пред'явлені вимоги в обмін на звільнення викраденого;

– рекомендації щодо організації і планування розслідування цього виду злочинів відповідно до визначених версій (стосовно події, що відбулася, та особи злочинця (яка на момент виявлення кримінального правопорушення відома чи невідома)), характеру і черговості проведення для їх перевірки СРД та НСРД, а також з урахуванням обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у типових слідчих ситуаціях, які виникають на різних етапах розслідування;

– криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення таких першочергових СРД, як огляд місця події (місце захоплення потерпілого, насильницького утримання, передачі викупу, звільнення викраденого), допиту (свідків-очевидців, потерпілих, дитини-потерпілої з використанням використання спеціально обладнаних приміщень «зелених кімнат»), пред'явлення для впізнання;

– порядок проведення, фіксація та використання результатів НСРД у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем (візуальне спостереження); аудіо-, відеоконтроль особи, місця; зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

- *практичній діяльності* правоохоронних органів України – при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці посібників, методичних рекомендацій з питань забезпечення прав особи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 27 січня 2021 р.);

- *науково-дослідній діяльності* – сформульовані та викладені теоретичні положення, узагальнення, рекомендації мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення для науки кримінального процесуального права, створюючи підґрунтя для подальшого удосконалення забезпечення прав особи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 14 січня 2021 р.);

- *освітньому процесі* – при викладанні навчальної дисципліни «Кримінальний процес», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, текстів лекцій і методичних матеріалів, проведенні семінарських і практичних занять з кримінального процесу (Акт впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 12 січня 2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 8–9 червня 2018 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2019 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (259 найменувань на 25 сторінках) та п'яти додатків на 38 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 268 сторінок, з них основного тексту – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні основи дослідження та криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини»

складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Особливості формування криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини»* встановлено, що для розробки будь-якої окремої методики розслідування кримінальних правопорушень певного виду, зокрема методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, необхідне формування відповідної криміналістичної характеристики, яка виступає саме як система узагальнених за результатами емпіричного дослідження відомостей про різні важливі з криміналістичної точки зору ознаки (елементи) аналізованих діянь. Пізнання закономірних зв'язків між елементами системи (причинно-наслідкових, інформаційних, просторових і часових) сприяє успішному вирішенню завдань на всіх етапах розслідування та конкретизації застосованих криміналістичних прийомів і засобів.

Незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місце знаходження. Воно може виявитися у затриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає, або поміщення його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити. Це діяння може бути вчинене шляхом застосування фізичного або психічного насильства, обману. Викрадення людини – протиправне таємне або відкрите захоплення потерпілого, переміщення його з того місця, де він знаходився, та подальше утримання викрадачем або іншою особою у формах: відкритого заволодіння, коли викрадений або треті особи, у присутності яких вчиняються такі дії, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних злочинних дій; таємного заволодіння, вчиненого за відсутності інших осіб, щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних нею дій; заволодіння, вчиненого шляхом обману чи зловживання довірою; заволодіння в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що ганьблять їх, пошкодження чи знищення їхнього майна.

Сформульовано поняття криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини як інформаційної системи, яка включає сукупність даних про криміналістично значущі ознаки та властивості вчинення такого злочину відповідно до певного часу і регіону, відображає закономірні їх зв'язки й використовується при побудові типових версій, прийнятих за основу в процесі розслідування. Обґрунтовано віднесення до її структури відомостей про особливості формування і функціонування організованих злочинних груп, які вчиняють аналізовані діяння (включаючи дані про особистість злочинців та їх міжособистісні відносини), особу потерпілого; спосіб вчинення злочину; обстановку вчинення злочину (час, місце та інші обставини); типову слідову картину злочину.

У підрозділі 1.2 *«Елементи криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини»* наголошено, що спосіб як елемент криміналістичної характеристики є переважно повноструктурним елементом, що включає в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним злочинним мотивом (92 % опитаних слідчих). Установлення способу вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини створює передумови для визначення форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Серед способів: а) підготовки до вчинення злочинів розглядуваної категорії виокремлено: вибір (пошук) об'єкта злочинного посягання; збирання інформації про особу потерпілого, її звички, оточення; складання плану злочину; добір співучасників злочину та розподіл між ними ролей; пошук приміщення для подальшого утримання потерпілого у неволі; підготовка знарядь і засобів учинення злочину; облаштування засідки для захоплення особи; б) безпосереднього вчинення: застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства; компрометація й шантажування; обман; погроза життю та здоров'ю потерпілого; в) приховування: зникнення з місця злочину, зокрема з використанням автотранспорту; використання одягу одного фасону, кольору, а також однотипних знарядь; знищення знарядь злочину; знищення одягу, взуття; неправдиві свідчення, зокрема створення алібі; відмова від дачі показань.

Оцінено криміналістичне значення обстановки вчинення злочину (часу, місця, способу та інших обставин кримінального правопорушення). Часові параметри характеризують момент виникнення умислу на вчинення дій, передбачених ст. 146 КК України, розроблення плану зі створення організованої групи (злочинної організації); період вчинення підготовчих заходів; період вчинення дій, наслідком яких стало створення організованої групи (злочинної організації). Під місцем вчинення злочину необхідно розуміти територію, на якій він планувався та здійснювалися активні дії, пов'язані з викраденням людини. Найбільш ймовірним місцем їх захоплення можуть бути: квартира (будинок), дача, гараж, місце роботи потерпілої особи (43 % кримінальних проваджень), шлях від житла до місця роботи (навчання) (37 %). Місцем утримання у більшості випадках є окрема квартира, будинок, дача чи гараж одного із злочинців (34 % випадків) або спеціально облаштоване для цього приміщення, наприклад, горище або підвал (41 %).

Особливість слідової картини незаконного позбавлення волі або викрадення людини характеризується багатоманітністю слідів, що належать різним особам; відносно великим об'ємом чи вагою викраденого, що свідчить про неможливість самотійного вчинення злочину; встановленням факту одночасного використання декількох технічних засобів, пристроїв, які керувалися чи використовувалися не самотійно; відносно коротким часовим проміжком реалізації злочинного наміру.

Відомості про злочинні групи, які вчиняють насильницькі дії по викраденню людей, як елемент криміналістичної характеристики складається з відомостей про: види злочинних груп, які вчиняють викрадення людей та їх характеристики; особливості формування і функціонування злочинних груп; особу членів і лідерів злочинних груп. Результати дослідження свідчать про те, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини однією особою – явище досить нечасте (3 % випадків), а в переважній більшості випадків вчиняється групами злочинців: групою осіб за попередньою змовою (56 % випадків) та організованою злочинною групою (41 % випадків), до складу яких нерідко входять і представники органів влади (19 %).

Жертвами розглянутого злочину є особи чоловічої статі, у віці 25–45 років, які займаються підприємницькою діяльністю або працюють у різних комерційних структурах, одержують від цієї діяльності високі доходи, їх близькі родичі (чоловік, дружина, діти); одержали в борг від кредитора на певний час гроші або товарно-матеріальні цінності для їх реалізації і не повернули у встановлений термін; займаються будь-яким незаконним промислом та одержують від цього високі

доходи, а також самотні люди похилого віку, інваліди, алкоголіки, наркомани з метою заволодіння майном, що належало їм.

Розділ 2 «Організація початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини»* на початковому етапі розслідування доведено обов'язковість встановлення події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), зокрема: факт учинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини із застосуванням насильства; шантажу; обману; погрози; вчинення щодо малолітнього або з корисливих мотивів, групою осіб, із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу; коло осіб, причетних до вчинення злочину (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць, день і місце народження, громадянство, національність, освіта, сімейний стан, наявність судимості, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, стан здоров'я, рівень її фізичного та розумового розвитку, наявність співучасників, форма їх співучасті); мотив і мета вчинення злочину; обставини зникнення, викрадення; час, місце та спосіб зникнення, викрадення; умови повернення (грошові кошти, транспортний засіб, нерухоме майно, певні послуги тощо), час, місце, сума та спосіб здійснення оплати (готівка, банківський переказ); вік потерпілого (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та загального розвитку дитини; вид та умови утримання, наслідки, чи застосовувались погрози, зброя до потерпілого (вид і характер).

На матеріалах практики підтверджено обов'язковість встановлення форми вини, мотиву і мети правопорушника (учасників злочинної групи). З'ясування мотиву злочину є одним з головних завдань під час розслідування злочинів цієї категорії. Мотив пов'язаний зі своїм носієм, знання про нього дають змогу виявити причинно-наслідковий зв'язок у діях особи. Своєчасне виявлення мотиву злочину сприяє встановленню особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, і вжити всіх необхідних заходів кримінального переслідування та профілактики. Дані про мотиви та мету вчинення мають бути використані під час формулювання слідчих версій стосовно суб'єкта та суб'єктивної сторони протиправної дії, організації пошуку злочинця, вибору тактичних прийомів, проведення певних СРД та НСРД. Мотиви поведінки реалізують через відповідні їм види діяльності, структуру яких утворюють окремі дії, спрямовані на досягнення конкретних цілей. У процесі розвитку кримінальної ситуації може відбуватися трансформація мотивів, тобто повна зміна виду мотивів і домінування одного з них, що здійснює вирішальний вплив на ухвалення рішення про вчинення злочину.

У разі незаконного позбавлення волі або викрадення дитини потрібно встановити умови її життя, а саме: склад сім'ї, взаємини між дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, морально-побутові умови сім'ї; обстановку в школі чи іншому освітньому закладі або на виробництві, де навчається або працює дитина, характер та ефективність раніше застосовуваних виховних заходів; зв'язки тощо. Для підтвердження віку дитини до кримінального провадження необхідно долучити копії документів (свідоцтво про народження, паспорт, виписку з реєстрації актів цивільного стану). За відсутності документів, які підтверджують вік дитини, коли вичерпано всі можливості для їх отримання або викликає сумнів їх

достовірність, потрібно призначити експертизу для встановлення віку підозрюваного (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України, постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх»).

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації та версії розслідування» в основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини покладено різноманітні критерії: джерела надходження інформації до правоохоронних органів; факт виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи не звільнення особи, яку утримують насильно; відомості про злочинців, які вчинили викрадення людини.

Головними типовими слідчими ситуаціями у кримінальних провадженнях про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, які виникають на початковому етапі розслідування, що слугували підставою для внесення відомостей до ЄРДР, та інформації про злочинців є: наявні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, злочинці залишаються невідомими (37 %); наявні ознаки зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими (29 %); наявні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, є відомості про злочинців (23 %); факт злочинних дій, передбачених ст. 146 КК України, не встановлено, а обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин, не виявлено, присутнє інсценування події (11 %).

До типових версій про обставини незаконного позбавлення волі або викрадення людини віднесено: а) безпосередній факт незаконного позбавлення волі або викрадення людини – особа стала жертвою злочину (до факту зникнення причетний заявник або інші близькі особи; стосовно особи вчинено злочин у зв'язку з її протиправною чи професійною діяльністю; перебуває у зоні проведення операції Об'єднаних сил; б) подія кримінального правопорушення відсутня (особа не бажає повідомляти відомості про своє місцеперебування та переховується, або перебуває в тяжкому стані й не може повідомити жодних відомостей про себе; стала жертвою нещасного випадку або померла ненасильницькою смертю).

На початковому етапі розслідування важливу роль відіграють окремі версії, котрі можуть бути типовими. Їх роль у конструюванні окремої методики розслідування дуже значна, зокрема завдання встановлення місця перебування викраденої людини забезпечується висуванням таких типових версій: жертва утримується в спеціально найнятому або пристосованому для цього ізольованому приміщенні (квартирі, дачі, готелі, санаторії); викрадений знаходиться за місцем проживання одного зі злочинців; викрадений утримується на дачі, в гаражі, іншому нежитлому приміщенні, яке належить злочинцям; викрадений знаходиться за місцем проживання знайомих одного зі злочинців; викрадений утримується в іншому місці (у будинку, що знаходиться на капітальному ремонті, підвалі або на горищі житлового будинку, у лісі).

Оптимальний напрям розслідування представляється у такому вигляді: від способу захоплення, переміщення до місця утримання, а далі до кількісного і якісного складу злочинної групи. З урахуванням цих факторів плануються операції по звільненню викраденого і затриманню підозрюваних.

У підрозділі 2.3 «Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами» встановлено, що взаємодія

слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами здійснюється у таких формах: процесуальні (виконання доручення слідчого про проведення СРД, НСРД з метою встановлення осіб, причетних до вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, та інформування про їх результати; сприяння слідчому у проведенні окремих СРД та НСРД); непроцесуальні (спільна діяльність у складі СОГ й планування початкового етапу розслідування; взаємний обмін інформацією; опрацювання початкових матеріалів і висунення основних версій).

За результатами опитування слідчих встановлено, що найбільш проблематичним є використання оперативно-розшукових обліків (61 %) та спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування СРД та НСРД (54 %), а за результатами опитування оперативних працівників – консультаційна діяльність слідчого під час документування злочинних дій, проведення оперативними підрозділами попередньої перевірки, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами до внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування, визначення перспективи використання матеріалів (64 %).

Обґрунтовано важливе значення співробітництва правоохоронних органів на рівні декількох держав. Висвітлено специфіку організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав через Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС України і Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України. Така взаємодія найчастіше відбувається у формах: обміну оперативно значущою, криміналістичною та іншою інформацією про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (29 % вивчених кримінальних проваджень); виконання запитів і доручень про міжнародну правову допомогу (23 %); сприяння в проведенні СРД, НСРД та інших процесуальних дій (26 %); підготовки кадрів, надання експертних послуг, постачання науково-технічних засобів, надання технічної допомоги (21 %). Лише в поодиноких випадках створювали спільні слідчі групи (2 %).

Розділ 3 «Організація і тактика збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини»* розглянуто такі першочергові СРД, як огляд, допит і пред'явлення для впізнання.

Огляд місця події є основною інформативно-пошуковою СРД, що може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР. Це пов'язано з тим, що саме своєчасне та вміле проведення огляду дає змогу отримати важливу інформацію, що має доказове значення, сприяє висуненню версій та плануванню розслідування; виявленню та вилученню предметів – носіїв доказової інформації, а згодом призначенню низки судових експертиз. Результативність огляду місця події залежить, насамперед, від того, чи було застосовано на кожному з етапів (підготовчому, робочому та заключному) відповідні криміналістичні прийоми, методи його проведення та фіксації. Не останню роль у його дієвому проведенні

відіграє також розуміння типових слідів, що найчастіше залишаються на місці події. Вивчення кримінальних проваджень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини дозволило виокремити такі місця події, як: захоплення потерпілого (зокрема, й транспортного засобу); насильницького утримання потерпілого; передачі викупу; звільнення викраденого.

Особливості допиту свідків по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень залежать від обсягу, характеру володіння інформацією і способів її одержання. Виокремлено такі категорії свідків під час допиту: очевидці спостереження за жертвою, яке здійснювалося викрадачами перед її викраденням; очевидці захоплення злочинцями потерпілого; особи, яким пред'являлися вимоги про виплату викупу за звільнення викраденого (родичі, знайомі, товариші по службі викраденого та ін.); очевидці насильницького утримання викраденого; очевидці, які були присутні при передачі викупу; очевидці, які спостерігали обставини звільнення викраденого.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень здійснено розподіл типових слідчих ситуацій під час проведення допиту свідків з урахуванням зайнятої допитуваним позиції і поінформованості слідчого про обставини, які мають відношення до предмета допиту: допитується особа, яка володіє досить повною і достовірною інформацією і дає правдиві показання; допитується особа, яка володіє інформацією, що відноситься до розслідуваної події, але дає неповні й неточні показання в силу об'єктивних і суб'єктивних умов сприйняття; допитується особа, яка має досить повну і достовірну інформацію у кримінальному провадженні, але дає, в силу різних причин, цілком або частково неправдиві показання; допитується помилково особа, яка не володіє потрібною інформацією.

Предметом допиту потерпілого є обставини, пов'язані з його викраденням, а саме зі способом викрадення, застосуванням насилля, роллю кожного зі злочинців у вчиненні злочину, стосунками потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) тощо. Виокремлено особливості проведення допиту дитини. Наголошено, що, враховуючи загальні умови проведення такої СРД щодо дитини (ч. 9 ст. 224, ч. 1 ст. 225, ч. 2, 3 ст. 226, п 3 ч. 1 ст. 232 КПК України), слідчий обов'язково повинен враховувати вікові особливості та ретельно підготуватися до допиту, зокрема він має: обрати місце та обстановку для допиту дитини дошкільного віку (вдома, у дитячому закладі, у «зеленій кімнаті»), тобто там, де дитина відчуватиме себе в безпеці, й не там, де вона зазнала шкоди; вивчити індивідуально-психологічні особливості дитини, її «сильні та слабкі місця», схильність до фантазування, захоплення, що матиме значення для встановлення психологічного контакту; знати соціальне оточення та родинні стосунки дитини; з'ясувати, в якому емоційному стані перебувала дитина на момент сприйняття подій (чи була, зокрема, налякана, схвильована тощо); чим була зайнята в той момент, брала участь у події або тільки спостерігала; з'ясувати чи обговорювали дорослі ці події в присутності дитини й чи могли їхні оцінки вплинути на позицію дитини (викликати страх, почуття провини тощо); дати можливість дитині звикнути до себе та встановити довірливі стосунки з нею, для цього необхідно попередньо зустрітися; налаштувати дитину на процес допиту (дитина будь-якого віку має йти обдуманно на допит, усвідомлюючи, для чого вона тут); повідомити про те, що під час допиту буде проводитися відеозйомка;

звернутися до фахівців (вихователя, психолога), які мають досвід роботи з дітьми певної категорії, щоб краще підготуватися до проведення допиту; зокрема, підготувати перелік питань і проконсультуватися з компетентним фахівцем – чи будуть питання зрозумілими для дитини; підготувати наочний матеріал (іграшки, макети, фотографії, малюнки тощо), тому що дитині іноді легше показати, ніж сказати; підготувати відеокамеру, мікрофон для зйомки.

Пред'явлення для впізнання проводиться з дотриманням загальних процесуальних правил, передбачених ст.ст. 228–231 КПК України. Однак при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини необхідно враховувати, що потерпілий, переживши потрясіння, найчастіше знаходиться в стані сильного хвилювання, відчуває почуття страху, що може негативно вплинути на хід і результати впізнання. Тому перед проведенням впізнання необхідно проконсультуватися з лікарем про стан потерпілого, можливості проведення впізнання, при необхідності забезпечити участь лікаря.

У підрозділі 3.2 *«Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини»* встановлено, що згідно з проведеним опитуванням найчастіше у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії проводяться такі НСРД: – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і спостереження за особою, річчю або місцем (візуальне спостереження) (81 %) – дають змогу встановити вхідні, вихідні дзвінки на мобільний телефон підозрюваного, визначити його поточне місцеперебування (власника мобільного телефона) або іншої особи, яка ним користується, простежити переміщення особи та пристрою в часі та просторі; – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (79 %), за допомогою якого виявляють і фіксують сліди вчинення злочину; досліджують місце утримання особи (особливо дітей); забезпечують збереження доказів, які, за наявною інформацією, можуть бути знищені до їх вилучення процесуальним шляхом; виявляють і вилучають зразки для дослідження; – встановлення осіб, які розшукуються; – встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (73 %) – фіксують факт перебування в певному місці та в певний час особи, яка користується радіоелектронним засобом чи іншим пристроєм, який випромінює радіохвилі та активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку (як у режимі реального часу, так і в конкретний період); – аудіо-, відеоконтроль особи (72 %) спрямований на фіксацію поведінки, розмов і місця перебування осіб, яких підозрюють у незаконному позбавленні волі або викраденні людини, встановлення місць утримання дітей, співучасників; одержання даних про причетність інших осіб до злочинних дій (організаторів); – зняття інформації з електронних інформаційних систем (68 %) надає можливість отримати інформацію про особу підозрюваного у соціальних мережах, тематичних форумах; встановити ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи за допомогою спеціальних програмних утиліт; поспілкуватися з особою за допомогою цифрових технологій IRC (Internet Relay Chat) або ICQ; – контроль за вчиненням злочину (у формі імітації обстановки вчинення злочину) (42 %) – здійснюється у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється викрадення людини.

У підрозділі 3.3 *«Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження»* визначено форми

використання спеціальних знань, що застосовуються під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, зокрема: залучення спеціаліста до проведення СРД та НСРД; залучення експерта і проведення експертизи; надання консультацій спеціалістом. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень засвідчило, що до проведення СРД під час розслідування таких злочинів залучали: спеціаліста Експертної служби МВС України (73 %); судово-медичного експерта або лікаря (63 %); педагога, психолога (61 %); спеціаліста у галузі медичних знань (52 %).

Важливою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом незаконного позбавлення волі та викрадення людини, є залучення експерта та проведення експертиз, зокрема: 1) криміналістичних: трасологічна, дактилоскопічна (сліди, залишені потерпілим під час викрадення та/або перевезення, вилучені під час огляду (місця події, транспортних засобів, приміщень); сліди невстановлених співучасників злочину); фототехнічна (фотознімки та відеозаписи, які містять зображення потерпілого та місць його перебування, вилучені під час огляду); відео-, звукозапису (оригінальна фонограма запису розмов, зокрема висловлених погроз насильством, шантажу, обману, а також виготовлені матеріали компрометуючого характеру; оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована, додаткове обладнання); почеркознавча (боргові та інші розписки, договори з підписами, робочі записи обліку грошових коштів тощо); технічна експертиза документів (документи, що посвідчують особу, дають право на перетин кордону, проїзні документи; установчі документи фіктивних фірм, бюро тощо); матеріалів, речовин і виробів (предмети одягу підозрюваного; грошові кошти, вилучені під час тактичної операції фіксації факту їх передачі за «викуп», а також контрольні зразки); молекулярно-генетична (ідентифікація конкретної особи на основі генетичної інформації, що є в біологічних частинках, з метою встановлення особливостей механізму вчинення злочину й перевірки версії щодо взаємозв'язку об'єктів на місці події з її учасниками, належність слідів біологічного походження, визначення ДНК-профілю, доказування причетності особи до вчиненого злочину); 2) комп'ютерно-технічна експертиза (дослідження інформації, яка міститься в пам'яті мобільних телефонів, смартфонів); 3) психологічна експертиза (встановлення факту використання уразливого стану потерпілого, особливо дітей; встановлення можливості потерпілого давати об'єктивні правдиві свідчення; вивчення особи злочинця й мотивації його злочинних дій; оцінка показань допитуваних); 4) мистецтвознавча експертиза (встановлення тотожності особи, зображеної на вилучених фотознімках або відеозаписах під час огляду); 5) медичні експертизи: експертиза тілесних ушкоджень (потерпілого, до якого застосовувалось насильство (фізична сила, тортури, проведення дослідів над нею); експертиза статевих станів.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі дослідження комплексу питань, що виникають під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, сформульовано наукові положення та одержано результати, що в

сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання в галузі криміналістичної методики та містять практичні рекомендації щодо збирання доказів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, зокрема:

1. Розслідування кримінальних правопорушень – специфічна пізнавальна та організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлена особливостями формування доказової інформації і встановленим законом порядком її одержання. Протидія злочинній діяльності відбувається шляхом виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, що охоплюється поняттям криміналістичної діяльності. Наукове криміналістичне пізнання відбувається через відповідну дослідницьку діяльність, об'єктами якої є злочинна діяльність і діяльність із виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Результатами наукової криміналістичної діяльності є розробка теоретичних положень, рекомендацій з окремих методичних, організаційних або тактичних аспектів практичної криміналістичної діяльності. Значне місце при цьому відводиться науковим розробкам методик розслідування окремих видів і груп кримінальних правопорушень (окремим методикам розслідування кримінальних правопорушень). З самого початку процесу формування методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень відчувалася необхідність надання певної системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки даного виду кримінальних правопорушень, що має передувати безпосередньо розробці комплексів методичних рекомендацій. На різних етапах становлення методики науковці-криміналісти вирішували це питання по-різному. На підставі аналізу та узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи окремої методики розслідування переважна більшість науковців (В. П. Бахін, О. Н. Колесніченко, М. В. Салтевський) схиляється до думки, що основою побудови окремих методик є криміналістична характеристика кримінальних правопорушень.

2. Основними способами вчинення такого злочину є: пошук «об'єкта викрадення» і збір інформації про нього; розробка плану викрадення, розподіл ролей між викрадачами, підготовка спеціальних засобів і приміщення для подальшого утримання потерпілого; напад і вилучення викраденого з природного мікросоціального середовища (захоплення); переміщення його до місця постійного або тимчасового утримання; утримання викраденого (як правило, у спеціально підготовленому для цього приміщенні); пред'явлення вимог близьким потерпілого (або йому самому), які є необхідною умовою для його звільнення; одержання викупу і звільнення викраденого (якщо викрадення було вчинене з метою одержання викупу); приховування слідів злочину.

Наголошено на обов'язковості встановлення місця вчинення кримінальних правопорушень, яке слугує джерелом одержання доказової інформації про обставини вчинення правопорушення. Його аналіз дозволяє встановити місце перебування зниклої особи, виявити, зафіксувати та вилучити сліди вчинення кримінальних правопорушень, встановити спосіб вчинення кримінального діяння й механізм події. Це місце визначає територіальну підслідність кримінального провадження (ст. 218 КПК України).

3. Своєчасність прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР за фактом незаконного позбавлення волі або викрадення людини залежить: від часу повідомлення про злочинне діяння, повноти та достовірності отриманої первинної інформації; встановлення факту зникнення; швидкого та повного зібрання необхідних матеріалів. Вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є: заява або повідомлення від рідних і близьких потерпілого (57 %); громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів вздовж лінії розмежування (23 %); виявлення ознак злочину безпосередньо правоохоронними органами (8 %); повідомлення (заяви) знайомих, колег по службі, партнерів по бізнесу потерпілого (8 %); повідомлення службових осіб державних органів, підприємств, організацій (2 %); жертви викрадення (незаконно позбавленої волі) після її звільнення про вчинений відносно неї злочин (2 %).

Початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий здійснює організаційні заходи для встановлення усіх обставин злочину, розшуку потерпілого та особи підозрюваного. Основна спрямованість початкового етапу розслідування – інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів шляхом проведення СРД та НСРД. На цьому етапі здійснюється основна робота по розслідуванню зникнення, викрадення людини.

4. Формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень здійснено їх розподіл залежно: а) від наявної інформації початкового етапу розслідування: досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України (39 % кримінальних проваджень); досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою рідних і близьких потерпілого, колег по службі, партнерів по бізнесу, батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61 %); б) від повноти криміналістичної характеристики: які характеризують обстановку вчинення злочину, залежать від місця та часу вчинення злочину, його слідчої картини; що виникають як результат отриманої інформації: злочин–потерпілий; які виникають залежно від позиції підозрюваного під час досудового розслідування.

5. При розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини слідчий взаємодіє з оперативними підрозділами та міжнародними організаціями (72 % кримінальних проваджень). Взаємодія слідчих з оперативними працівниками здійснюється в двох основних формах: процесуальній (виконання доручень і вказівок про проведення процесуальних дій; надання слідчому допомоги у проведенні окремих СРД) та організаційно-тактичній (створення слідчо-оперативних груп і робота в них; спільне планування розслідування та проведення окремих СРД, НСРД; систематичний обмін інформацією; спільне обговорення ходу та результатів роботи). Особливості взаємодії залежать у кожному конкретному випадку від характеру слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування.

Обрання форми міжнародної взаємодії зумовлене характером слідчої ситуації, безпосередньо залежить від слідчого, реалізується за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем. Специфіка цих форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин, яка, поряд із кримінальними процесуальними, охоплює й інші (адміністративно-процесуальні, службові, міжнародні), що в комплексі має на меті забезпечення об'єктивності, всебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказуванню.

6. Серед засобів криміналістичної тактики особливе місце належить тактичним прийомам, вибір і визначення черговості застосування яких залежить від спрямування конкретної СРД чи її окремих етапів; завдань, які бажає досягти слідчий; слідчої ситуації, у якій її проводитимуть. Однак, незважаючи на те, що проведення СРД під час збирання доказів у кримінальному провадженні є винятково важливим заходом, такі СРД, як огляд, допит і пред'явлення для впізнання, які проводяться у 100 % кримінальних проваджень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини, потребують особливого тактико-криміналістичного забезпечення, а саме в частині структури та послідовності їх проведення.

З метою вдосконалення правової регламентації проведення СРД під час встановлення осіб, які перебувають у розшуку, при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини, запропоновано ч. 1 ст. 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» викласти в такій редакції: *«1. Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів, а також на розшук осіб у конкретному провадженні».*

7. Запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД та обумовлені ним зміни і доповнення до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» мають особливе значення, адже організація таких дій пов'язана зі створенням належних оперативних (технічних, агентурних) умов їх проведення під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Отже, до розслідування злочинів цієї категорії доцільно залучати оперативні підрозділи як на підставі доручень у порядку ст. ст. 36, 40 КПК України, так і шляхом закріплення оперативного працівника для постійної допомоги слідчому та створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп (на підставі спільних наказів), що є головними формами взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів у провадженнях цієї категорії (підтримали 87 % респондентів). Така співпраця дає змогу стороні обвинувачення психологічно і професійно сформувати позитивні робочі контакти, оптимально використовувати методи і засоби, що є на озброєнні в оперативно-розшукових апаратах, для подолання можливої протидії з боку фігурантів.

Вчасно отримані результати НСРД в окремих слідчих ситуаціях надають підстави слідчому відкласти проведення певних процесуальних дій, змінити черговість їх проведення з метою подолання протидії розслідуванню, що може мати вирішальне значення для доказування обставин злочину й прийняття законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

8. Доведено, що найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з незаконним позбавленням волі

або викраденням людини, є залучення експерта та проведення експертизи. Зокрема, йдеться про криміналістичні (почеркознавча (57 %), технічна експертиза документів (74 %), трасологічна, дактилоскопічна (80 %), фототехнічна (77 %), відео-, звукозапису (69 %), матеріалів, речовин та виробів (39 %), молекулярно-генетична (28 %), судово-медична експертиза трупа (42 %)), комп'ютерно-технічна (67 %), психологічна (92 %), мистецтвознавча (64 %)); медичні (експертиза тілесних ушкоджень (98 %) експертизи; експертизу статевих станів (98 %)).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рудніченко О. М. Спосіб вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 5. С. 178–184.
2. Рудніченко О. М. Типові слідчі ситуації розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 5. С. 209–215.
3. Рудніченко О. М. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука*. 2019. № 7. С. 156–162.
4. Рудніченко О. М. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 101–107.
5. Rudnichenko O. Organization of interaction of investigators with employees of operative divisions and other subjects in investigation of illegal imprisonment or kidnapping. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 4. P. 84-89.
6. Рудніченко О. М. Загальна характеристика основних способів вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука: виклики і сьогодення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8–9 черв. 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 67–69.
7. Рудніченко О. М. Деякі особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2019 р.). Ч. 2. К.: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2019. С. 105–107.
8. Рудніченко О. М. Особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2020 р.). Ч. 2. Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2020. С. 66–69.

АНОТАЦІЯ

Рудніченко О. М. Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021.

У дисертації розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи, як спосіб підготовки, вчинення та приховування злочинів; обстановка вчинення та слідова картина; відомості про осіб, які вчинили злочини, злочинні групи та особу потерпілого (-их) з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. Досліджено проблемні аспекти початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Виокремлено типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування. Визначено можливості взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів. Розкрито особливості тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування та проаналізовано форми використання спеціальних знань за таких умов.

Ключові слова: людина, незаконне позбавлення волі, викрадення, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, спеціальні знання.

АННОТАЦІЯ

Рудниченко А. М. Расследование незаконного лишения свободы или похищения человека. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», Киев, 2021.

В диссертации разработаны научные основы комплексной криминалистической методики расследования незаконного лишения свободы или похищения человека в условиях нового уголовного процессуального законодательства, определено ее место в системе видовых методик, а также структуру криминалистической характеристики, в которую включены такие элементы, как способ подготовки, совершения и сокрытия преступлений; обстановка совершения и следовая картина; сведения о лицах, совершивших преступления, преступные группы и личность потерпевшего (их) с учетом современного состояния уголовного процессуального законодательства и правоохранительной деятельности. Исследованы проблемные аспекты начала досудебного расследования и обстоятельства, подлежащие установлению по уголовным производствам относительно незаконного лишения свободы или похищения человека. Выделены типичные следственные ситуации и основные направления расследования. Определены возможности взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений. Раскрыты особенности тактико-криминалистического обеспечения проведения следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий при расследовании и проанализированы формы использования специальных знаний при таких условиях.

Среди средств криминалистической тактики особое место принадлежит тактическим приемам, выбор и определение очередности применения которых зависит от направления конкретной СРД или его отдельных этапов; задач, которых желает достичь следователь; следственной ситуации, в которой ее проводит. Однако, несмотря на то, что проведение СРД при сборе доказательств в уголовном производстве является исключительно важным мероприятием, такие СРД, как освидетельствование, допрос и предъявление для опознания, проводимые в 100 % уголовных производств о незаконном лишении свободы или похищении человека, требуют особого тактико-криминалистического обеспечения, а именно в части структуры и последовательности их проведения.

В целях совершенствования правовой регламентации проведения СРД при установлении лиц, находящихся в розыске, при расследовании незаконного лишения свободы или похищения человека предложено ч. 1 ст. 223 УПК Украины «Требования к проведению следственных (розыскных) действий» изложить в следующей редакции: «1. Следственные (розыскные) действия являются действиями, направленными на получение (сбор) доказательств или проверку уже полученных доказательств, а также на розыск лиц в конкретном производстве».

Ключевые слова: человек, незаконное лишение свободы, похищение, криминалистическая характеристика, уголовное производство, расследование, следственная ситуация, следственное (сыскное) действие, негласное следственное (сыскное) действие, специальные знания.

SUMMARY

Rudnichenko O. M. Investigation of illegal imprisonment or kidnapping. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a candidate of law degree in specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operative search activity. – PJSC «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, 2021.

The dissertation deals with the scientific bases of complex forensic methods of investigation of illegal imprisonment or kidnapping in the conditions of new criminal procedural legislation, determines its place in the system of species methods, as well as the structure of forensic characteristics, which includes such elements as preparation, commission and concealment of crimes; the situation of the commission and the trace picture; information on persons who have committed crimes, criminal groups and the identity of the victim(s), taking into account the current state of criminal procedure legislation and law enforcement activities. The problematic aspects of the beginning of the pre-trial investigation and the circumstances to be established in criminal proceedings concerning unlawful deprivation of liberty or kidnapping have been studied. Typical investigative situations and main directions of investigation are singled out. Possibilities of interaction of the investigator with employees of operational divisions are defined. The peculiarities of tactical and forensic support of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions during the investigation are revealed and the forms of use of special knowledge under such conditions are analyzed.

Key words: person, illegal imprisonment, abduction, forensic description, criminal proceedings, investigation, investigative situation, investigative (search) action, covert investigative (search) action, special knowledge.